

СОЦІОЛОГІЯ ПОЛІТИКИ

УДК 316.334.55/56

Д.О. МАСЛОВ

ПАРТІЙНА СИСТЕМА, ЇЇ ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена партійним системам. Розглянуто поняття, ознаки і функції партійної системи з точки зору представників як соціології, так і суміжних наук. Розкрито основні теоретико-методологічні проблеми партійної системи.

Ключові слова: партійна система, соціальне поле, електоральне поле, парламентське поле.

Партійні системи традиційно є одним із основних об'єктів дослідження політичної науки. Проте соціологія як наука, що вивчає суспільство, має свій власний інтерес до партійних систем. Специфіка підходів цих двох наук до визначення партійної системи зумовлена особливостями їх предмета. Політологія вивчає партії та партійні системи у співвідношенні “партійні системи – влада”, а друга – “партійна система – суспільство”.

Для вченого, який займається політичною соціологією, партійна система, її ознаки та функції становлять особливий інтерес.

Значний внесок у розробку теорії партій і партійних систем зробили західноєвропейські соціологи (М. Дюверже, Я. Лейн, С. Ерссон, Г. Алмонд, Дж. Лапаломбара, М. Вейнер та Є. Вятр) та соціологи на теренах колишнього СРСР (І. Бекешкіна, Є. Скакунов, Е. Головаха, Н. Анохіна, Е. Мелешкіна Т. Шмачкова, Б. Макаренко, О. Вишняк, А. Зоткін).

Важливий внесок у розробку теми зробила стаття “Партії та партійне будівництво у соціологічному вимірі”, автором якої є І. Бекешкіна. У цій статті професійно розкрито аспекти та фактори формування партійної системи в Україні, поява партій та їх динаміка популярності у населення України, ставлення населення України до партій, їх ролі у суспільстві та інституту багатопартійності.

Незважаючи на значущість і цінність досліджень, проведених вказаними авторами, необхідно відзначити, що соціологічні особливості, теоретичні та методологічні основи партій і партійної системи ще до кінця не висвітлено. Також актуальним є подальше вивчення партійної системи України, яка й до сьогодні є не до кінця сформованою.

Мета статті – розглянути поняття, ознаки і функції партійної системи з точки зору представників як соціології, так і суміжних наук; розкрити основні теоретико-методологічні проблеми партійної системи.

Під партійною системою розуміють усі існуючі партії країни. Але у зв'язку з цим виникає питання: які партії вважати елементами партійної системи? Розглянемо кілька заперечень:

– чи зараховувати до елементів партійної системи карликові організації, які швидко створені і практично не беруть участі в політичному житті, навіть ті, які, формально змінюючи структуру системи, не справляють реального впливу на результати партійної боротьби? Переважна більшість теоретиків біпартійності систем називають такі партії “третіми” і не враховують при аналізі системи. Те саме можна сказати і про теоретиків мультипартійних систем;

– чи зараховувати до елементів партійної системи партії, які реально існують, але не можуть навіть зареєструватися для участі у виборах? Відповідь очевидна: їх вплив на ефективність системи є також мінімальним;

– чи зараховувати до елементів партійної системи партії, що беруть участь у виборах, але не проходять до парламенту? Їх вплив обмежується тим, що набрані ними голоси перерозподіляються між парламентськими партіями.

Таким чином, суто кількісно, враховуючи мінімальну похибку, можна констатувати, що, з погляду системного аналізу, під партійною системою слід розуміти сукупність парламентських партій. Лише в деяких випадках, що вимагають більшої точності розрахунків, до неї знадобиться зарахувати кілька партій, які мають потенційну можливість пройти у вищий законодавчий орган. При цьому слід враховувати, що у випадках, коли аналізується електоральна політика партій, досліджуються проблеми партійної боротьби тільки у виборчих кампаніях; під партійною системою, як правило, розуміють всі партії, що є в ній. Однак, з точки зору загальної теорії систем, враховуючи інші системні чинники, крім кількісного, таке визначення партійної системи виглядає занадто вузьким. З цих позицій цікавою видається дефініція Т. Шмачкова, який під партійною системою розуміє “контури політичного простору, що складений з незалежних елементів (партій) і визначається їх кількістю, параметрами (кількість виборців, тип внутрішньої структури), а також коаліційними можливостями” [1].

Визначення, з точки зору якісних характеристик партійної системи, дав ще М. Дюверже. У своїй відомій праці “Політичні партії” він зазначив, що “в будь-якій країні (за винятком держав з однопартійним режимом) співіснують кілька партій: форми і способи цього співіснування визначають” партійну систему “розглянутої країни” [2]. В аналізі партійних систем М. Дюверже не посилаються на загальну теорію систем, тому партійну систему, як сукупність “форм і способів” з існування партій, він розумів з достатнім рівнем умовності і укладав це поняття в лапки. Елементами аналізу партійних систем або ознаками партійних систем він вважав:

– типи партійних структур (централізовані і децентралізовані, тоталітарні і спеціалізовані, із слабкою чи жорсткою структурою тощо);

- кількість партій;
- їх кількісні параметри;
- союзи (коаліції) партій;
- їх географічну локалізацію;
- розподіл у політичному спектрі.

Крім того, партійні системи характеризуються ознаками, властивими лише цій країні або регіону, зумовленими, у тому числі загальносвітовими тенденціями партійних змін. Отже, система партій, як стверджував М. Дюверже, характеризується співвідношенням приватних, національних, регіональних, глобальних ознак, а також усім ходом історичного розвитку та пережитим країною історичним етапом.

Сучасна партіологія, крім сукупності елементів, форм і способів їх існування, контурів політичного простору, включає в поняття “партійна система” всі комунікації між партіями і союзами партій, партіями та електоратом, партіями і структурами влади. Наприклад, Я.-Е. Лейн і С. Ерссон стверджують: “Поняття ”партійна система“ описує не просто суму партій, які діють у політичному просторі тієї чи іншої країни, але й усю сукупність їх взаємозв’язків, а також характерних і стійких атрибутів взаємодії між ними” [3].

З позицій сьогодення, враховуючи розвиток досліджень соціальної структури суспільства, електоральну поведінку громадян, ускладнення ідеологічного взаємодії партій та умов парламентської боротьби, вже недостатньо представляти партійну систему у вигляді сукупності партій, які ведуть боротьбу. Для того, щоб зробити картину партійної боротьби більш об’ємною, показати в різних ракурсах, Б. Стародубський запропонував визначати партійну систему як сукупність чотирьох рівнів партійної боротьби, яка відбувається одночасно на:

- 1) соціальному полі, що відображає соціальну структуру суспільства і дає уявлення про соціальні підстави всіх партій, що становлять систему;
- 2) електоральному полі, що являє собою картину електоральної підтримки партій;
- 3) парламентському полі та загалом про розстановку партійних фракцій;
- 4) урядовому полі партій, тобто партійному складі вищого виконавчого органу [4].

До цього слід додати ідеологічне поле партійної системи, що являє собою розташування партій в ідеологічному просторі.

Отже, партійну систему, особливо у випадку з багатопартійними системами, можна уявити як п’ятиповерхову конструкцію, яка функціонує одночасно на: 1) соціальному; 2) електоральному; 3) ідеологічному; 4) парламентському; 5) урядовому полях. Іншими словами, поля партійної системи – це “сліди”, “відбитки” її взаємодії з навколишнім середовищем: соціальною структурою суспільства, виборцями, ідеологічної сферою, законодавчою,

виконавчою гілками влади. Крім цих зовнішніх полів, існують ще внутрішні рівні партійної системи, утворені партіями, що її становлять.

На думку Б. Ісаєва, кожна партійна система має три таких рівні, або поверхи:

– на першому здійснюється взаємодія громадянського суспільства (не обов'язково тільки в процесі виборчої кампанії) і партій партійної системи. Тут представляються партійні ідеології, програми, партійна агітація; здійснюються прийом громадян у політичні партії, їх політична соціалізація тощо. Цей поверх партійної системи будемо називати цивільно-партійним;

– на другому поверсі партійної системи “розташовуються” власне партійні організації. Він, у свою чергу, також має багатопверхову конструкцію (рядові члени, актив, партійні органи, керівництво і т. д.; місцеві, регіональні, центральні органи та організації). Це організаційно-партійний поверх, де зосереджена внутрішньопартійна, часом непомітна з боку робота;

– третій поверх партійної системи утворює сукупність “верхівок” політичних партій, їх взаємодію з державними органами. Це не обов'язково тільки система парламентських фракцій. Сюди слід віднести всі контакти партій з державою, у тому числі з розподілу державних дотацій, звітності за них; контакти з лобістськими групами, представниками квазіпартійних організацій у державних структурах тощо.

Третій поверх партійної системи назвемо партійно-державним.

Така триповерхова партійна конструкція перебуває між громадянським суспільством і державою. У цьому просторі вона взаємодіє із соціальною, ідеологічною, електоральною, парламентською та урядовими сферами, утворюючи відповідні поля.

Функції партійної системи можуть бути диференційовані на:

- 1) функції партій, що становлять систему партій;
- 2) системні функції партійної системи.

Г. Алмонд у праці “Політична теорія і політична наука” фактично звів їх до функцій політичних партій, при цьому розділивши на функції “входу” і “виходу”.

“Вхідні” функції, на його думку, виконують різні групи інтересів: неурядові асоціації, соціально-політичні рухи, громадські організації, політичні партії, незалежні ЗМІ. Політичні партії акумулюють різноманітні вимоги, виражені групами інтересів, і завершують роботу з надання їм політичної форми. До функцій “входу” політичної системи, виконуваних власне політичними партіями, належать:

– політична соціалізація – процес освоєння індивідом політичного середовища і політичних ролей. У результаті політичної соціалізації він завоює певні політичні знання, норми, цінності, моделі поведінки. Політична соціалізація формує певний тип людини політичної, забезпечує

наступність у розвитку політичної системи, її стабільність (включаючи стабільність партійної системи), формування підтримки цього порядку;

– політичне рекрутування (залучення) – це заповнення “ролей” у політичній системі: виборця, громадянина, депутата, мера, президента, лідера політичної партії. Рекрутування здійснюється за загальними критеріями – компетенція, вік, лояльність, підтримка, а також за певними обмеженнями, наприклад, з певного соціального шару;

– артикуляція інтересів – вираз політичною мовою вимог груп інтересів до владних органів. Ці групи представляють різноманіття соціальної структури суспільства, у тому числі специфічних нелегальних груп – мафії, сексуальних меншин, людей без паспорта, місця проживання і т. д. Артикулювання поділяється на явне і приховане. Явне – це чітко сформульовані вимоги: заява, петиція тощо. Приховане виражається в поведінці, настрої, політичних емоціях і почуттях;

– агрегування інтересів – перетворення вимог в альтернативи державної політики. Це, по-перше, збір, накопичення, сортування, класифікація висловлених простою мовою потреб населення. Далі – підведення їх під більш загальні критерії. Нарешті, оформлення вимог і потреб у вигляді політичних програм, платформ, заяв тощо;

– політична комунікація – процес здійснення зв’язку між елементами політичної системи, а також політичною системою і навколишнім середовищем (громадянським суспільством). Це – інформація, що йде від “входу”, через недержавні і державні структури на “вихід” політичної системи. Партійна система відіграє тут роль введення інформації в систему, передавача інформації від громадянського суспільства до державних структур, “формувача” громадської думки.

Функції “виходу”, у схемі Г. Алмонда не є функціями партій, а належать політичній системі в цілому.

Щоб не зводити функції партійної системи тільки до функцій партій, що її становлять, слід поставити питання про системні функції, які не належать партіям, а мають походження в самій системі партій, у всій цілісності партій. Ці системні функції слід виводити зі:

- структури партійної системи;
- становища партійної системи в суспільстві;
- її діяльності як цілісної сукупності партій.

Зі структури або взаєморозташування партій у партійній системі, на думку Б. Ісаєва, впливають такі системні функції:

– стабілізація політичної системи, суспільства в цілому. Ця функція відбувається з припущення, що політична поведінка партій, наведених у систему, більш стійка і передбачувана, ніж поведінка хаотичної безлічі партій. Дійсно, партії, пов’язані певними взаємовідносинами, що мають свій статус, місце в загальній конструкції, коаліційній політиці, поведуться більш виразно;

– надання поміркованості, виваженості та передбачуваності всім політичним відносинам. Партії, введені в систему, ведуть себе не тільки більш передбачувано, але й більш помірковано, займаючи позиції ближче до центру, ніж партії поза системою, зрозуміло, якщо під системою розуміти парламентські партії чи ті, що беруть участь у виборах;

– узгодження і коректування урядового курсу. Якщо партії зуміли домовитися про коаліційну політику у виборчій кампанії, то це підвищує ймовірність узгодження коаліційної політики уряду. Крім того, урядовий курс певною мірою узгоджується, а точніше – коригується опозиційними партіями. Так що узгодження і коректування урядового курсу – функції всіх партій, всієї партійної системи.

З місцезонташування партійної системи впливають функції:

- зв'язку держави і громадянського суспільства;
- зв'язку громадянського суспільства та політичних партій, що становлять партійну систему;
- зв'язку партій і державних структур, яка не тільки виявляється в період виборів, але й діє постійно;
- партійної системи як однієї з передавальних ланок управління;
- зворотного зв'язку системи “державна – громадянське суспільство”.

Нарешті, формулюючи системні функції, що впливають з діяльності партійної системи, можна спертися на дослідження Дж. Лаполамбари і М. Вайнера, які виділили функції:

- легітимізації управління, що особливо яскраво виявляється у виборчих кампаніях і здійснюється через всі партії одночасно, виступаючи саме системною функцією;
- національної інтеграції, яка, безумовно, виконується усіма політичними партіями країни;
- вирішення конфліктів управління.

Важливо підкреслити, що партійна система відіграє значну роль у суспільствах демократичного транзиту, особливо що переходять від тоталітаризму до демократії. У цьому випадку вона додатково бере на себе функції:

- заповнення політичного вакууму, викликаного відходом єдиної правлячої партії;
- структуризації розпливчастих і в ідеологічному, і в політичному плані суспільно-політичних рухів;
- прискорення процесу партійного генезису, встановлення зв'язків і певних відносин; визначення їх ролі в політичному житті новостворених партій;
- ідеологічної ідентифікації нових партій, визначення їх місця в партійній системі;
- структуризації, політичної ідентифікації електорату;

- перенесення центру ваги політичної боротьби з “вулиці” до парламенту;
- структуризації парламенту.

Висновки. Таким чином, узагальнення проблеми політичної системи має як соціально-політичне, теоретичне, так і прикладне значення. Партийна система, саме її поняття, ознаки та функції визначалися по-різному вченими соціологами та їх колегами із суміжних дисциплін. Специфіка цих наук, їх напрямів наклала своєрідний відбиток на вивчення партійної системи.

Партийна система була професійно описана в численних працях західних соціологів: її ознаки, функції, види. Проте всі ці праці були написані про вже завершені партійні системи західних держав. Водночас існує численна кількість досліджень незавершених партійних систем, української партійної системи зокрема. Дослідження партійної системи саме на цій стадії являє собою актуальну тему.

Список використаної літератури

1. Шмачкова Т.В. Мир политических партий / Т. Шмачкова // Мир политических партий. – М. : Полис, 1992. – С. 230.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже // Политические партии. – М., 2000. – С. 263.
3. Лейн Я.-Э. Политика и общество в Европе / Я.-Э. Лейн, С. Эрссон // Политика и общество в Европе. Партии и выборы : хрестоматия. – М., 2005. – С. 66.
4. Стародубский Б.А. Политические режимы европейских буржуазных стран / Б. Стародубский // Политические режимы в европейских буржуазных странах. – Свердловск, 1989. – С. 43–49.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013

Маслов Д.О. Партийная система, ее признаки и функции: социологический анализ

Статья посвящена партийным системам. Рассмотрены понятие, признаки и функции партийной системы с точки зрения, представителей как социологии, так и смежных наук. Раскрыты основные теоретико-методологические проблемы партийной системы.

Ключевые слова: *партийная система, социальное поле, электоральное поле, парламентское поле.*

Maslow D.O. The party system, its features and functions: a sociological analysis

The article is devoted to the party system. The author considers the concept, features and functions of the party system in terms of both the representatives of sociology and allied sciences. The basic theoretical and methodological problems of the party system.

Key words: *party system, the social field, the electoral field, the parliamentary field.*